

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА АНГЛІЙСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

ПРОБЛЕМИ

романо-германської філології

Збірник наукових праць

ББК 81.43

УДК 811.11

П78 Проблеми романо-германської філології / Збірник наукових праць. — Ужгород: ЛІРА, 2006. — 152 с.

ISBN 966-8266-58-7

Збірник складають наукові праці дослідників України. На фактичному матеріалі розглядаються різні аспекти романо-германського мовознавства та літературознавства, пов'язані з вивченням лексикології, ономасіології, ономастики, синтаксису, лінгвістики тексту, стилістичного синтаксису і перекладознавства, літературної критики.

Для науковців-філологів, викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів, усіх, хто цікавиться питаннями романо-германської філології.

Редакційна колегія:

д-р філол. наук *М.М. Полюжин* (відп. редактор)

д-р філол. наук *В.В. Левіцький*

д-р філол. наук *О.П. Воробйова*

д-р філол. наук *С.Н. Денисенко*

д-р філол. наук *К.Я. Кусько*

канд. філол. наук *С.С. Бобинець*

канд. філол. наук *Б.П. Бендзар*

«Проблеми романо-германської філології» внесені до переліку № 5 наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата філологічних наук: Постанова ВАК України № 1-02-5 від 10.05.2000 р.

ISBN 966-8266-58-7

© УжНУ, 2006

© Поліграфцентр «ЛІРА», 2006

Зміст

Полюжин М.М.

Про синкретичні теорії концепту 5

Венжинович Н.Ф.

Метафора й метонімія як основні семантичні процеси
у фразеологізації 23

Андрусь А.Ф.

Концептуальний аналіз семантики прикметника *big*
в англійській мові 37

Белозьорова О.М.

Когнітивний сценарій натякання (на матеріалі сучасної
німецької мови) 53

Врабель Т.Т.

Проблема визначення дискурсу і тексту. Стратегії
наративного дискурсу 64

Добровольська О.Я.

Когнітивна структура значення композит середньо-
англійської мови з другим компонентом *smith* 73

Ляшина А.Г.

Деякі особливості функціонування системи суфіксації
сучасної англійської мови в юридичних текстах 84

Мартинюк А.П.

Когнітивно-дискурсивний напрям дослідження
концептів у сучасній лінгвістиці

93

Наумова Н.Г.

Предметно-центричний фрейм як когнітивна база
англомовного ділового тексту

108

Раманенко О.В.

Місце і роль стильових домінант в організації
німецького романтичного дискурсу

119

Чендей Н.В.

Дечкі аспекти когнітивного дослідження поетичних
текстів

131

Чорновол-Ткаченко О.О.

Кореляція між структурними складниками концепту
ВЛАДА і складниками значення номінативних засобів
його вербалізації

142

Врабель Т.Т.

Проблема визначення дискурсу і тексту. Стратегії наративного дискурсу

У 50-ті роки ХХ століття Еміль Бенвеніст, розробляючи теорію висловлювання, послідовно застосовує традиційний для французької лінгвістики термін *discours* у новому значенні — як характеристику «мовлення, привласненого мовцем». Зеліг Харріс публікує в 1952р. статтю «Discourse analysis», присвячену методу дистрибуції надфразових єдностей. Таким чином, ці два авторитетних учених започатковують традицію тотожного позначення різних об'єктів дослідження: Бенвеніст визначає дискурс як експлікацію позиції мовця у висловлюванні, тоді як в розумінні Харріса об'єктом аналізу стає послідовність висловлювань, відрізків тексту, більший за речення.

Початкова багатозначність терміна визначила і подальше розширення семантики. У 60-ті роки Мішель Фуко, розвиваючи ідеї Бенвеніста, пропонує власне бачення цілей і завдань дискурсивного аналізу. На думку Фуко та його послідовників, пріоритетним є виявлення позиції мовця не відносно висловлювання, що породжується, а відносно інших взаємозамінних суб'єктів висловлювання й ідеології, яка виражається ними у широкому сенсі цього слова. Отже, для французької школи дискурс — це, насамперед, визначений тип висловлювання, характерний певній соціально-політичній групі або епосі.

Концепція Фуко, яка об'єднала лінгвістику з історичним матеріалізмом, незважаючи на очевидну спорідненість методології, не була загальноприйнятою у радянському мовознавстві. «Хар-

рісовське» розуміння дискурсу також не стало популярним, хоча узгоджувалося з домінуючим у ті роки в радянському мовознавстві структурно-семантичним підходом. Це є дивним, оскільки саме у другій половині ХХ століття виник і отримав визнання у працях радянських учених такий напрям як грамати́ка (лінгвістика) тексту. Визначаючи лінгвістичні закономірності організації тексту (І.Р.Гальперін, О.І.Москальська, З.Я.Тураєва та ін.), мовознавці дійшли висновку як про недостатність застосовуваного методу, так і нечіткість і неоднозначність використовуваного термінологічного апарату (проблеми розмежування речення й висловлювання, тексту та його одиниць і т.ін.). До того ж традиційний структурно-семантичний підхід не міг належним чином пояснити такі важливі характеристики тексту як його цілісність і зв'язність. Неможливість чисто лінгвістичного пояснення цих текстових категорій викликає рефлексію по відношенню до суміжних галузей знань: формулюється гіпотеза про роль задуму творця (Н.І.Жинкін), образу автора (І.І.Ковтунова). Очевидно, що така точка зору узгоджується з уявленням Бенвеніста про дискурс як «мовлення, привласнене мовцем», проте і це визначення довгий час не стає предметом наукової дискусії.

Термін «дискурс» послідовно не використовується в жодному зі своїх центральних значень до кінця 80-х років. Пострадянська традиція актуалізувала термін одночасно у всій його багатозначності, що вимагало від дослідників уточнення й розмежування значень. Залишаючи за межами аналізу прийняте у публіцистиці останніх десятиліть розуміння дискурсу як соціального явища («феміністський дискурс», «дискурс насилля»), яке походить від ідей французьких постструктуралістів, відзначимо подвійне лінгвістичне тлумачення терміна. Дискурс у сучасних дослідженнях — це і «мовлення, охоплене життям» (Н.Д.Арутюнова), і рух інформаційного потоку між учасниками комунікації.

Очевидним є той факт, що ці точки зору не виключають, а скоріше доповнюють одна одну: уявлення про процеси породження й розуміння тексту неможливе без опори на комунікативну ситуацію («охопленість життям»); уявлення про дискурс як процес спирається і на думку французьких дослідників про провідну

роль суб'єкта висловлювання. Ми пропонуємо розуміти дискурс як сукупність мовленнєвих і мисленнєвих дій комунікантів, пов'язану з пізнанням, осмисленням і презентацією світу мовцем та осмисленням, реконструкцією мовної картини світу продуцента реципієнтом. Таке уявлення лежить у руслі динамічного (on-line) підходу до мови; ключові для визначення дії, пізнання, презентація, реконструкція достатньо повно відображають різноманіття операцій найвищого ступеня складності, які виконуються учасниками комунікації.

Точкою з'єднання різноспрямованих, проте конгруентних за своєю природою дій, які виконують комуніканти, є текст. Уявлення про дискурс як процес дозволяє аналізувати текст як статичне явище, зону погашення сил. Таке розуміння не є традиційним для українського й російського мовознавства, хоча З.Я.Тураєва зазначає, що «як певна об'єктивна реальність текст існує в певних параметрах поза свідомістю мовця й реципієнта. У цьому смислі він становить закриту систему, для якої характерним є стан покою» [5: 12]. Більш традиційною є точка зору на текст, по-перше, як на факт письмової форми мови; по-друге, відбувається зсув прямого й метонімічного значень: терміном «текст» описується фрагмент тексту. Порівняймо визначення, запропоноване І.Р.Гальперінім: «Текст — це результат творчого мисленнєвого процесу, який характеризується завершеністю, об'єктивованій у вигляді письмового документу, літературно оброблений у відповідності з типом цього документа, це витвір, який складається з назви (заголовку) й низки особливих одиниць (надфразових едностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, який має певну спрямованість і прагматичну настанову» [2: 18]. Таке визначення узгоджується зі статистичним (off-line) підходом до мови, об'єктом аналізу якої, згідно з П.Серіо, є «мова Адама, мовлення, позбавлене пам'яті, і яке вимовляється на самоті» [4: 197].

Більш доречним, на нашу думку, є опис тексту як проміжної стадії дискурсу, якщо останній розуміти як сукупність мовленнєвих і мисленнєвих дій обох комунікантів. Крім того, текст як об'єктивно існуючий факт дійсності може розглядатись як продукт (результат) дискурсу.

Говорити про текст як продукт дискурсу можна завдяки адаптації в лінгвістиці базового для наук про інтелект постулату про квантовий характер мислення. Виділення У. Чейфом в інформаційному потоці одиниць (клауз), які можна порівняти з квантами мислення, веде до уявлення про дискретно-хвильову природу дискурсу. Отже, можна припустити, що дискретність — апріорна характеристика будь-якого дискурсу, а поділ інформаційного потоку на клаузи відбувається незалежно від інтенцій мовця й комунікативної ситуації в цілому. Мимовільна й спонтанна дискретність зумовлює встановлення зв'язності породжуваного тексту як домінантної стратегії мовця: «З точки зору мовної структури утворення адекватної мовленнєвої форми може розглядатися як процес породження висловлювань зі структурно релевантних одиниць нижчого рівня та їхнє об'єднання у більші блоки, за допомогою яких людина здатна зафіксувати й виразити власні думки» [3: 45].

Необхідність трансформації визначається несумісністю дискретної структури концепту й поверхневих форм тексту; вона пов'язана зі зміною конфігурації ментальної уяви в лінійну структуру. Трансформація дискретної уяви у зв'язну уяву — необхідна умова успішності комунікації: алогічний текст не може бути адекватно декодований адресатом. Ця трансформація відбувається через встановлення глобальної та локальної зв'язності дискурсу.

Глобальна зв'язність як єдність теми дискурсу встановлюється продуцентом (автором) на початковій стадії розробки дискурсу: відбувається встановлення релевантних зв'язків між структурами знань — репрезентується зв'язна модель ситуації. Встановлення локальної зв'язності відбувається на стадії формування тексту і вимагає виявлення зв'язків між пропозиціями й поверховими структурами — виявлення відношень когезії. Авторські інтенції на цій стадії передбачають вибір адекватної поверхової структури для експлікації релевантних для продуцента зв'язків між клаузами. Враховуючи той факт, що розподіл інформації по клаузам при побудові дискурсу залишається незмінним (одна ідея на одну предикацію), вибір мовцем поверхової структури залежить від таких змінних одиниць як контекст ситуації та лінгвістичний контекст.

Розвиток пропозиції може обумовити маніфестацію структурної схеми простого, складного речення, безсполучникового поєднання речень і надфразової єдності. На нашу думку, підхід до тексту як продукту дискурсу усуває протиставлення цих одиниць дискурсу один до одного. По-перше, принципова відмінність між надфразовими єдностями й іншими варіантами об'єднання клауз явна лише у письмовій формі вживання мови. По-друге, межа між сполучниковими й безсполучниковими конструкціями здійснюється лише на основі відмінностей у засобах зв'язку; більшість дослідників синтаксису тексту схильні виділяти комплекс так званих додаткових засобів зв'язку, які спеціалізуються на об'єднанні у недискретну структуру частин сполучникового складного речення, безсполучникового поєднання речень та самостійних речень у складі складного синтаксичного цілого.

Наше трактування тексту як статичної іманентно зв'язної (і цілісної) проміжної стадії дискурсу дозволяє визначити його як послідовність мовних знаків будь-якої довжини, яка знаходиться між двома зупинками в комунікації. Такий підхід зближує текст з висловлюванням та ігнорує принципіву для статичного аналізу мови відмінність між письмовим і усним модусами. Динамічний підхід дозволяє дати відповідь і на важливе для лінгвістики тексту питання про одиниці дослідження: текст є продуктом певного дискурсу до того часу, доки продуцент (реципієнт) не ініціює зупинку комунікації.

Перейдемо до розгляду стратегій наративного дискурсу. В основі будь-якого висловлювання лежить певна комунікативна стратегія. Стосовно наративних (сюжетно-оповідних) дискурсів можна виділити три стратегії. Найбільш репрезентативними для них виявляються такі загальновідомі «мовленнєві жанри» (Бахтін): сказання, притча, анекдот.

Риторика сказання (переказу, легенди), риторика притчі (параболи) й риторика анекдоту, хоча й дещо спільна для цих наративних структур, має певні відмінності, які, насамперед, стосуються комунікативної компетенції суб'єктів дискурсу, його адресатів, а також буттєвих компетенцій своїх об'єктів (персонажів). Повідо-

млюване в наративному дискурсі може мати потрійний комунікативний статус: знання, переконання або думки.

У комунікативній ситуації сказання суб'єкт дискурсу володіє вірогідним знанням, яке не підлягає верифікації (верифікація такого знання позначала б переведення його в інший комунікативний статус — позанаративної наукової істини). Компетенція того, хто розповідає анекдот, є невірогідним знанням, що за своїм комунікативним статусом тотожне думці (звідси настільки суттєва залежність анекдоту не від змісту, а від майстерності оповідача). У ситуації розповіді притчі комунікативна компетенція мовця полягає в наявності у нього переконання, яке б організувало дискурс такого типу.

Будь-якому висловлюванню властива адресованість — певна позиція співучасника комунікативної події, певна рецептивна компетенція, яка адресується реципієнту. Фактичний слухач (читач) може і не зайняти цю позицію, проте його вступ у комунікацію не буде адекватний цьому дискурсу. Адресат сказання, наприклад, наділений репродуктивною компетенцією. Це передбачає, по-перше, позицію ставлення до повідомленого знання як до достовірного та, по-друге, настанову на збереження й передачу цього знання аналогічному адресату.

Необхідна комунікативна характеристика того, кому розповідають анекдот, становить рекреативну компетенцію, яка передбачає, зокрема, наявність, так званого, «почуття гумору». Сучасний гумористичний жанр міського фольклору є лише однією з модифікацій анекдотичного дискурсу, який відіграв значну роль у становленні «романоцентризму» художньої словесності Нового часу, а потім підпав під зворотній вплив з боку літератури. Анекдот не обов'язково повідомляє щось смішне, проте обов'язково — курйозне: цікаве, неочікуване, унікальне. Анекдот повинен не захоплювати слухачів, залучаючи їх до авторитарного знання, а розважати їх, пропонуючи адресату позицію внутрішньо вільного, грайливого ставлення до повідомлюваного. Не лише вигадані, але й не вигадані анекдотичні історії не претендують на статус вірогідного знання. Навіть якщо вони фактично точні, вони поширюються як чутки, тобто належать самій ситуації комунікації,

а не ціннісно-дистанційованій ситуації. Анекдот не розрахований на репродукування: повторне вислуховування одного й того ж самого анекдоту зазвичай неприйнятне ні для оповідача, ні для слухачів. Однак, якщо його розповість інший мовець, в іншій ситуації, з іншими подробицями й інтонаціями, він виявляється новою комунікативною подією.

Комунікативну компетенцію адресата притчі можна визначити як регулятивну. Ставлення слухача до змісту притчі не є ані таким вільним як до змісту анекдоту, ані таким пасивним як до змісту сказання. Для дискурсу притчі недостатньо репродуктивного сприйняття, вона вимагає як тлумачення, яке активізує рецептивну позицію адресата, так і отримання певної інформації повчального характеру для себе. Якщо перше може зробити і слухач, то регулятивне застосування збереженого у притчі універсального досвіду на практиці може виконати лише сам слухач. Обов'язкова для притчі алегоричність є певним механізмом активізації свідомості реципієнта. Однак внутрішня активність адресата при цьому залишається авторитарною, притча не передбачає внутрішньо вільного, грайливого ставлення до повідомлюваного.

Що стосується буттєвої компетенції персонажа певного наративного висловлювання, то вона визначається картиною світу, яка моделюється текстами відповідного мовленнєвого жанру.

Сказання моделює рольову картину світу. Це непорушний і незаперечний порядок, де кожному відведена певна роль: доля (чи обов'язок). Буттєва компетенція героя зводиться до реалізації призначення, коли, за словами Гегеля, герої не обирають, а за своєю природою є тим, чого вони хочуть, або що виконують.

Картина світу, яку моделює притча, навпаки, передбачає відповідальність вибору буттєвої компетенції персонажа. Це імперативна картина світу, де персонаж здійснює (або порушує) не визначену наперед долю, а певний моральний закон, який власне і становить моральну «мудрість» повчання. Притча повідомляє не про одноразові події загальноісторичного (сказання) або приватного (анекдот) життя, а про те, що — на думку співучасників дискурсу притчі — існувало й буде існувати завжди, що незмінне й що трапляється постійно. Тут персонажі не є «об'єктами есте-

тичного спостереження» (саме такі герої сказання або анекдота), а є «суб'єктами етичного вибору». Усі їхні вчинки становлять реалізацію такого вибору (який не завжди експлікований у тексті, проте завжди експліцитно присутній у поведінці персонажа) [6].

Дискурсивна стратегія анекдоту полярно протистоїть стратегії сказання й одночасно принципово відрізняється від притчі. Анекдотичне оповідання формує оказіональну картину світу, яка своєю несерйозністю, внутрішньою свободою відкидає, викривляє будь-яку ритуальність стосунків між людьми. Анекдот не визнає жодного порядку побудови світу, життя очами анекдоту — це гра випадку, збіг обставин, зіткнення особистих самовизначень. Буття компетенція анекдотичного персонажа — це самореалізація особистості, її ініціатива (дотепно вдала або, навпаки, недоречна, або просто дивна, іноді блюзнірська).

Поєднання перерахованих компетенцій в один, другий або третій жанровий «пучок» вимагає особливої мовленнєвої поведінки, яка ініціює комунікативну подію. Це дозволяє нам говорити про три різні риторики розглянутих нами типів висловлювання. У всіх трьох випадках це буде риторика нарративного тексту, проте, елімінуючи з нього власне нарративну структуру, ми отримуємо певні риторичні межі цього дискурсу.

Риторика сказання — це риторика рольового, безособового, словникового слова. Тут мовець лише виконавець тексту, що передається. Сказання об'єднує мовців і слухачів спільним знанням, тому слово такого висловлювання — хорове слово, тоді як особа, яка розповідає анекдот або притчу є солістом. Риторична межа сказання — героїчна апофегма, до якої можна мінімізувати сказання, наприклад, «Прийшов, побачив, перемиг». Протилежна межа — мова наукового опису історичних фактів.

Риторика притчі — авторитарна риторика імперативного, повчального, монологізованого слова. Притча поділяє учасників комунікативного акту на того, хто повчає, і того, кого повчають. Цей поділ ієрархічний, проте він не передбачає хорового (сказання) або діалогічного (анекдот) однакового статусу комунікантів. Мовленнєвий акт притчі є монолог, який імперативно спрямований від однієї особи іншій. Риторичними межами притчі є: з одного боку

— проповідь, де причта нерідко виступає наративною вставкою, а з іншого — паремія, до якої причта редукується у випадку усунення наративності.

Риторика анекдоту — курйозна риторика okazіонального, ситуативного, діалогізованого слова. Діалог персонажів, зазвичай, є сюжетотворчим в анекдоті. При цьому сам текст анекдоту значним чином залежить від діалогічної ситуації оповідання, оскільки воно орієнтоване на безпосередню реакцію. Саме тому анекдот неможливо розповісти собі, тоді як причту можна, згадуючи й порівнюючи її зміст з власною ситуацією життєвого вибору. Риторична межа, до якої анекдот можна легко редукувати — комічна апофегма, тобто дотеп (або навпаки: дурість, недоречність, помилка, обмовка). Тут слово деритуалізоване, ініціативне, з особистісною конотацією, і тому протилежним полюсом анекдотичного дискурсу є сповідальне слово (сповідь далека від дискурсивних стратегій сказання або причті, це «самовикриття» є певною мірою «анекдотом» про самого себе).

Література

1. Бахтин М.М. Собр. соч. — М.: Русские словари, 1996. — Т.5: Работы 1940-1960 гг. — С. 159-206.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. — М., 1981.
3. Колшанский Г.В. О языковом механизме порождения текста // Вопросы языкознания. — 1983. — № 3. — С. 44-51.
4. Серио П. Деревянный язык и его двойник // Квадратура смысла: французская школа анализа дискурса. — М., 1999.
5. Тураева З.Я. Лингвистика текста: (Текст: структура и семантика). — М., 1986.
6. Шмидт В. Нарратология. — М.: Языки славянской культуры, 2003. — 312 с.

Наукове видання

ПРОБЛЕМИ
романо-германської філології

Збірник наукових праць

Коректура авторська

Верстка та дизайн Сливканич В.

Обкладинка Реш Р.

Оригінал-макет виготовлено у «Поліграфцентрі «ЛІРА»

Підписано до друку 29.12.06. Зам. № 1679. Формат 60×84/16. Папір офс.
Умов.друк.арк. 8,87. Тираж 300 прим. Гарнітура Times New Roman.

Поліграфцентр «ЛІРА»: 88000, м. Ужгород, вул. Митрака, 25.
Серія ЗТ № 24 від 7 листопада 2005 року.